

Kant'ın Teorik ve Pratik Felsefesinde Hüküm ve Nesnellik*

Erdal YILMAZ

İstanbul Şehir Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Özet

Bu çalışmada Kant'ın, aklın teorik kullanımını mevzu edinen teorik felsefesi ile pratik kullanımını mevzu edinen pratik felsefesinde hükümün ne olduğunun ve nesnellüğünün nasıl temellendirildiğinin açıklanması hedeflenmektedir. Kant'ın teorik felsefesinde hüküm verme, bilme faaliyeti ile ilişkili olduğundan ve hükümün nesnelliği de bilginin nesnelliği ile alakalı olduğundan, bilgiyi üreten insanın bilme yetileri şartları, imkânları ve sınırları bakımından incelenerek teorik hükümün ne olduğu ve nesnellüğünün nasıl sağlandığı izah edilmeye çalışılmaktadır. Kant'ın pratik felsefesinde de hüküm verme, eylemi gerçekleştirenin karar vermesiyle yani irade ile ilişkili olduğundan ve hükümün nesnelliği de bu iradeyi belirleyen zeminle alakalı olduğundan, iradenin karar vermesinde ne türden ilişkilenmeler içerisinde bulunduğu analiz yapılmak suretiyle pratik hükümün ne olduğu ve nesnellüğünün nasıl temellendirildiği vuzuha kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hüküm/Yargı, Nesnellik, Sentetik A Priori Bilgi, Maksim, Kategorik Emir, Ödev.

* Kant'ın felsefesini anlamamı kolaylaştıran yardımlarından dolayı Prof. Dr. Zeynep Direk ve Yrd. Doç. Dr. Aliye Kovankaya'ya müteşekkirim.

Giriş

“HÜKÜM (*URTEIL*), temsillerin bir bilinçte birleştirilmesidir.” der, Kant. Temsilleri bir bilinçte birleştirmek suretiyle yapmış olduğumuz şey de düşündürmektir.¹ Dolayısıyla düşünmek hüküm vermekten veya temsilleri hükümler vasıtasıyla ilişki içine sokmaktan başka bir şey değildir. Teorik felsefesini bilmeye yönelik, pratik felsefesini ise eylemeye yönelik düşünme faaliyeti olarak gören² Kant için, düşünmenin, dolayısıyla hüküm vermenin, kendi felsefesinde merkezî bir öneme sahip olduğu aşikârdır. Bu itibarla Kant’ın teorik ve pratik felsefesinde hüküm vermeyi incelemek, onun felsefesinin iki yönünün (teorik ve pratik) detaylarını göz önünde bulundurmaya gerektirir.

Kant felsefesinde hüküm vermenin ve düşünmenin malzemesi olan temsiller, daha sonra detaylı olarak üzerinde durulacağı üzere, temel olarak ikiye ayrılır: görüler ve kavramlar. Düşünmek veya hüküm vermek temsilleri bir bilinçte bağlamaksa, o takdirde Kant felsefesi açısından bazı soruların cevaplandırılması kaçınılmaz olacaktır. Temsiller temel olarak görü ve kavram diye ayrılıyorsa, burada elzem olan soru bu iki temsilin aynı kaynaktan mı yoksa farklı kaynaklardan mı neşet ettiğidir. Aynı kaynaktan neşet ediyorsa bu iki temsil birbirine indirgenebilir. Görü yoluyla kavram üretiliyorsa, kavram görüye (Locke, Hobbes, Hume); görü kavramın bir ifadesiyse, görü kavrama (Descartes, Leibniz) indirgenebilir.³ Eğer bu iki temsil birbirinden farklı yetilerden kaynaklanıyorsa, o zaman da hükümle alakalı şu temel sorunun sorulması gerekir: Hüküm verirken yalnızca kavramların analizinde mi kalıyoruz yoksa kavramları aşır görüyle mi ilişkilendiriyoruz? Bu sorunun cevabına göre Kant açısından farklı hüküm türlerinden bahsedilecektir.

Teorik felsefesini, ifade edildiği gibi, bilmeye yönelik düşünme faaliyeti olarak gören Kant için bilgi ve hüküm arasında doğrudan bir ilişki kurulur. Bilgi, bilmeye yönelik bir düşünme faaliyetiyle elde edilir. Bunun diğer bir ifadesi şudur: Bilgi, hüküm vermekle elde edilir. Bu itibarla bilginin nasıl oluştuğunun veya hükmün nasıl verildiğinin analizi aslında bilmeye yönelik düşünme faaliyetinin analizidir. Kant’a göre, bilgi, aklın bilmeye yönelik

1 Immanuel Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics* (çev. Gary Hatfield, Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 56-57.

2 Immanuel Kant, *The Critique of Pure Reason* (çev. ve ed. Paul Guyer, Allen Wood, Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 107.

3 Allen Wood, *Kant* (çev. Aliye Kovanlıkaya, Ankara: Dost Kitapevi, 2009), s. 54.

olan teorik kullanımının veya teorik hükmünün bir ürünü olarak ortaya çıktığı için, teorik felsefe teorik hüküm malzemesi, biçimi ve menzili itibariyle inceler. Kant teorik felsefenin alanını ve menzilinü mümkün tecrübe (Erfahrung) ile sınırladığından,⁴ tecrübe de malzemesi itibariyle -daha sonra detaylı olarak izah edeceğimiz- tezahürlerle (Erscheinung) ilgili olduğundan, teorik hüküm de tezahürler alanıyla yani hissî dünya ile ilişkilidir.

Kant bilmeyi tezahürlerle sınırladığından bilmek ile düşünmek arasında bir ayrıma gider. Ona göre düşünmek tezahürlerle sınırlı olmadığından, düşünmeyi teorik ve pratik olarak bölümler. Teorik olan, bilgi ile ilgiliyken, pratik olan eylem ile ilgilidir. Bu itibarla Kant, pratik felsefesini eylemeye yönelik düşünme faaliyeti olarak konumlandırır. Burada aklın pratik kullanımı, yani pratik hüküm vermesi söz konusudur. Diğer bir ifadeyle pratik felsefesindeki düşünme faaliyeti bilgi temin etmekle değil, lakin en genel anlamda nasıl yaşamamız gerektiği ile ilgilidir. Nasıl yaşamamız gerektiği ile ilgilenen bilim de ahlakıdır. O nedenle ki Kant, pratik felsefesinde yani ahlakta nasıl eylememiz gerektiğine yönelik bir düşünme faaliyeti içindedir. Bu da tezahürlerle değil şeylerin kendileriyle ilgilidir. Diğer bir ifadeyle Kant'ın pratik felsefesi bilgi edinme yetilerimizin, kendileri hakkında hiçbir şey bildirmedeği akli dünya ile ilgilidir. O hâlde Kant'a göre teorik felsefe ve teorik hüküm ile pratik felsefe ve pratik hükümde, düşünme faaliyetinin yöneldiği mevzular farklıdır.

Bu makalede Kant'ın felsefesinde teorik ve pratik hükümlerin ne olduklarının incelemesinin yanı sıra söz konusu hükümlerin nesnellikleriyle (*Objektivität*) ne kastedildiği de tartışılacaktır. Kant'a göre, temsiller yalnızca bir öznedeki bilinç ile bağlantı içine sokulduğunda öznel; fakat genel olarak bir bilinçte zorunlu olarak birleştirildiği zaman nesnelir.⁵ Kant felsefesinde hükmün nesnel olması, onun zorunlu olarak herkes için geçerli olması anlamına gelir.⁶ Tersten ifade edecek olursak, bir hüküm zorunlu olarak genel geçer ise bundan onun nesnel olduğu anlaşılır. Bu da Kant felsefesinde ancak nesne tesis etmekle mümkün olur. Fakat bu-

4 "Folglich ist uns keine Erkenntnis *a priori* möglich, als lediglich von Gegenständen möglicher Erfahrung. (... Bu nedenle bizim için yalnızca mümkün tecrübenin müteakibilerine ilişkin olandan başka hiçbir *a priori* bilgi mümkün değildir.)" Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft* (Hamburg: Verlag von Felix Meiner, 1956), s. 186.

5 Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, s. 55-57.

6 Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, s. 50-51.

rada da Kant felsefesi açısından cevaplandırılması gereken ve yukarıdaki sorularla da ilintili olan bazı sorular zuhur eder. Şöyle ki: Hükmün nesnel olmasını sağlayan belli bir yeti midir yoksa veri midir? Diğer bir ifadeyle hükmün nesnellığı hükmü verenden mi kaynaklanıyor, yoksa kendisine dair hüküm verilen malzemeden mi? Eğer hükmü verenden kaynaklanıyorsa nesnellik, hükmü verenler arasında bir uzlaşmadan mı yoksa bizzat hükmü verenin belli bir yetisinin tabiatından mı kaynaklanıyor? Kant felsefesinde nesnellik, en temelde nesne ile ilgili olduğundan, yukarıdaki sorular, “Kant felsefesinde nesne nedir: Bilenin dışında ve ondan bağımsız olan bir şey midir, yoksa bizzat bilenin tesisine iştirak ettiği bir şey midir?” sorusunda zımninden içerilir. Bu sorular bilgiyle ilişkili olan teorik hüküm ve eyleme ile ilişkili olan pratik hüküm için ayrı ayrı önem arz eder. Tabii ki Kant hüküm çeşitlerini teorik ve pratik hüküm ile sınırlamaz. Lakin bu makalede yalnızca bu iki hükmü, yukarıda hem hüküm açısından hem de nesnellik açısından sordüğümüz sorular etrafında ele alıp inceleyeceğiz.

Bu çalışmada, Kant felsefesinde teorik hükümlerin alanı olan teorik felsefenin, insanın bilme yetilerini şartları, imkânları ve sınırları bakımından incelediğini, insanın bilgisinin çeşitli yetilerin işbirliği sayesinde ortaya çıkmasını konu aldığını; pratik hükümlerin alanı olan pratik felsefenin ise bilme yetisi incelemesi olmadığı yalnızca eyleminin zeminine dair yani iradeye (*Wille*) yönelik bir düşünme faaliyeti olduğunu göz önünde bulundurarak araştırmamızı sürdüreceğiz. Dolayısıyla Kant’ın felsefesinde teorik ve pratik hükümlerin ne anlama geldiğine vakıf olabilmek için öncelikle teorik hükmün yani bilmeye yönelik düşünme faaliyetinin analizini, daha sonra da pratik hükmün yani eylemeye yönelik düşünme faaliyetinin analizini yapmamız gerekir. Kant felsefesi açısından bilgi, hüküm vermek olduğundan, *bilmeye yönelik düşünme faaliyeti olan teorik hükmün analizini, bilginin nasıl elde edildiğinin açıklamasını vermek suretiyle yapacağız*. Bunun için Kant’a göre bilginin oluşmasında yetilerin nasıl rol aldığını incelemekle başlayıp, sonrasında da bilginin nesnellığının nasıl sağlandığını izah edeceğiz. İncelememizin ikinci aşamasını oluşturan eylemeye yönelik düşünme faaliyeti olan pratik hükümlerin ne tür hükümler olduğunu, alanının neler olduğunu, nesnellığının nasıl sağlandığını ve yukarıda sorulan sorular çerçevesinde teorik hükümlerden nasıl farklılaştığını, *eyleminin zemininde bulunan iradenin nasıl belirlendiği* üzerine yoğunlaşarak açıklayacağız.

Bilmeye Yönelik Düşünme Faaliyeti: Aklın Teorik Kullanımı ve Nesnellik

Kant'ın, hüküm biçiminin genel olarak nasıl olduğunu belirlemede hareket noktası Aristotelesçi anlayıştır.⁷ Bu anlayışta genel olarak hüküm, bir A kavramına bir B kavramının bağlanmasıdır. Bu iki türlü olabilir: Ya B kavramı A kavramının içinde açık veya örtük olarak bulunmaktadır ya da B kavramı A kavramından tamamen farklıdır ve hükümle birbirine bağlanmaktadır. Kant ilkinde analitik hüküm adını verirken, ikincisine sentetik hüküm der.⁸ Analitik hükümde, yüklem kavramı özne kavramında içerildiğinden, hüküm tamamen *a priori*dir. Diğer bir ifadeyle analitik hükmü elde etmek için özne kavramının aşılmasına gerek yoktur; hüküm için gerekli tüm koşullar özne kavramında mevcuttur. Geriye yalnızca çelişki ilkesi zemininde yüklemi çekip çıkarmak kalır.⁹ Sentetik hükümlerde ise özne kavramı aşılarak onda içerilmeyen başka bir şeyin ona bağlanması sağlanmaktadır; dolayısıyla sadece çelişki ilkesi yeterli değildir. Kant felsefesinde sentetik hükümler de kaynağı *a posteriori* olanlar ve *a priori* olanlar diye ikiye ayrılır: Hüküm, kaynağı tecrübe ise *a posteriori*dir, buna karşın hüküm tecrübeden tamamen bağımsız ise *a priori*dir.¹⁰ Kant, analitik hükümlere açıklayıcı, sentetik hükümlere ise genişletici hüküm adını verir.¹¹ Bunun sebebi analitik hükümlerin, bilgimize hiçbir şey ilave etmeyerek -Wood'un ifadesiyle- yalnızca “kullandığımız kavramları açıklamak ve verili

7 Wood'un da belirttiği gibi, Kant hüküm tablosunu oluştururken hareket noktası olarak Aristotelesçi mantıktaki hüküm anlayışını dikkate alır. Aristotelesçi gelenekte genel hüküm biçimi “Ö Y'dir” şeklindedir. Wood'un ifadesiyle “Burada özne terim yüklem terimine 'dir' kopulası aracılığıyla bağlanır. Buna göre farklı hüküm türleri, özne terim, yüklem terim ve kopula türlerinin çözülmesiyle gösterilebilir.” Detaylı bilgi için bkz. Wood, *Kant*, s. 67-68.

8 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 130.

9 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 131; Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, s. 16-18.

10 Kant, “*a priori*” ile “salt” bilgi arasında da bir ayrım yapar. “*A priori*” bilgiyi şu ya da bu tecrübeden değil tüm tecrübeden bağımsız olarak, “salt” bilgiyi ise ampirik hiçbir şeyin karışmaması olarak tanımlar. Bu münasebetle her salt bilgi *a priori*dir, lakin her *a priori* bilgi salt değildir. Örneğin “Her değişimin bir nedeni vardır” önermesi *a priori* bir önermedir, lakin salt değildir; çünkü “değişim” yalnızca tecrübeden türetilen bir kavramdır. Bkz. Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 136-137.

11 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 141; Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, s. 15-16.

bir kavramda düşünmüş olduğumuzu kendimiz için daha aşikâr kılmakla sınırlı olması”¹² iken, sentetik hükümlerin bilgimize yeni şeyler ilave ederek mevcudu genişletmesidir.¹³

Kant felsefesinde analitik hükümlerin zemini çelişki ilkesidir; çünkü analitik hükümlerde özne kavramında düşünülene daha aşikâr kılmaktan başka bir şey yapılmaz. Bu itibarla analitik hükümler herkes için zorunlu olarak genel geçerdir. Sentetik *a posteriori* hükümler ise zorunlu olarak genel geçer değildir; çünkü sentetik *a posteriori* hükümler tecrübeye dayanır ve tecrübe de bize zorunlu bir şey vermez. Lakin sentetik *a priori* hükümler tecrübeden bağımsız olduğu için zorunlu olarak genel geçer olmakla birlikte aynı zamanda bilgimizi de genişletir. Bu sebeptendir ki Kant bilim yapabilmeyenin ancak sentetik *a priori* bilgilerle mümkün olduğunu belirtir; çünkü bilimin, ilkeleri zorunlu olarak kesin ve evrensel olmanın yanı sıra bilgiyi genişletici de olması gerektiğini iddia eder. Bu itibarla teorik felsefesinde sentetik *a priori* bilginin/hükümün nasıl mümkün olduğunu araştırır. Böyle bir hükme Kant felsefesinde en temelde hissetme ve düşünme faaliyetlerinin işbirliği neticesinde ulaşılır. Bu durumda eğer sentetik *a priori* hükümün imkânını veren hissetme ve düşünme faaliyetlerinin ne olduğunu, birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarını açıklarsak, teorik hükümün detaylarına vakıf olacak ve sentetik *a priori* hüküm zorunlu olarak genel geçer bir bilgi verdiğinden, nesnellüğün nasıl sağlandığını da göstermiş olacağız.

Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nin *Giriş* kısmında tüm bilgimizin tecrübe ile başladığını söylemekle birlikte, tamamen tecrübeden çıktığını iddia etmez.¹⁴ Ona göre bizde hiçbir bilgi tecrübeyi kronolojik olarak önceleyemez. Tecrübe hissi izlenimlerin (*sinnliche Eindrücke*) ham verilerini müdrikenin (*Verstand*) işlemesiyle ortaya çıkar.¹⁵ “Tecrübe bilgimizin kendisi bile izlenimler yoluyla

¹² Wood, *Kant*, s. 50.

¹³ Örneğin, Kant'ın düşünce sisteminde, “Tüm cisimler uzamlıdır” önermesi analitiktir, çünkü uzam kavramı, cisim kavramını düşündüğümüzde zaten onda baştan itibaren mevcuttur; lakin “Tüm cisimler ağırdır” önermesi sentetiktir; çünkü ağır yüklemi cisim kavramında daha baştan itibaren bulunmaz, sonradan ona yüklenmiştir. Bkz. Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 141-142.

¹⁴ Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 136-137.

¹⁵ “Erfahrung ist ohne Zweifel das erste Produkt, welches unser Verstand hervorbringt, indem er den rohen Stoff sinnlicher Empfindungen bearbeitet. (Tecrübe hiç kuşkusuz müdrikemizin, hissi izlenimlerin ham malzemesini →

aldıklarımızın ve kendi bilgi yetimizin –hissî izlenimlerin yalnızca vesile olmalarıyla- kendinden sağladıklarının bir bileşimidir.”¹⁶ Dolayısıyla Kant'a göre, bilgimizin kendisiyle başladığı tecrübenin iki veçhesi vardır: izlenimlerin geldiği *hissetme* (*Sinnlichkeit*) ve izlenimleri işleyen *müdrike*. Kant insan bilgisinin kaynağında bu ikisinin bulunduğunu şöyle dile getirir: “İnsan bilgisinin belki de ortak, ama bizim için bilinmeyen tek bir kaynaktan doğan iki kökü vardır: hissetme ve müdrike. Bunlardan ilki yoluyla müte-kabiller bize verilir, ikincisi yoluyla ise düşünülür.”¹⁷ Hissetme bize, müte-kabilin insan zihnini etkilemesiyle olanaklı olan ve müte-kabillerle dolaysız ilişkiyi sağlayan görüyü (*Anschauung*) verir.¹⁸ Bu itibarla görü, neyi bildiğimize ve onu nasıl bildiğimize bakılmaksızın içinde bilginin müte-kabillere dolaysızca bağlandığı mekândır.¹⁹ Kant, “görü”yü bu mekânda ortaya çıkan şeyler için de kullanır.²⁰ Görüdeki müte-kabiller müdrikeden neşet eden ve farklı temsilleri ortak bir temsil altında bir araya getirme kuralı olan kavram vasıtasıyla düşünülür.²¹

Kant'ın düşünce sisteminde, görü ve kavramlar tüm bilgimizin temel unsurlarını oluşturmakla birlikte ne kavramlar belli bir tarzda onlara tekabül eden bir görü olmaksızın, ne de görüler kavramsız bir bilgi verebilir.²² Kant, görünün kaynağının hisset-

işlemek suretiyle ortaya çıkardığı ilk ürünüdür.)” Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, s. 38.

16 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 136.

17 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 151-152.

18 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 155.

19 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 155.

20 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 155.

21 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 155-156.

22 “Unsere Erkenntnis entspringt aus zwei Grundquellen des Gemüts, deren die erste ist, die Vorstellungen zu empfangen (die Rezeptivität der Eindrücke), die zweite das Vermögen, durch diese Vorstellungen einen Gegenstand zu erkennen (Spontaneität der Begriffe); durch die erstere wird uns ein Gegenstand gegeben, durch die zweite wird dieser im Verhältnis auf jene Vorstellung (als bloße Bestimmung des Gemüts) gedacht. Anschauung und Begriffe machen also die Elemente aller unserer Erkenntnis aus, so daß weder Begriffe, ohne ihnen auf einige Art korrespondierende Anschauung, noch Anschauung ohne Begriffe, ein Erkenntnis abgeben können. (Bilgimiz, zihnin iki temel kaynağından doğar. Bunlardan ilki temsilleri alma (izlenimler için alıcılık), ikincisi bu temsiller yoluyla bir müte-kabil bilme yetisidir (kavramların kendiliğindenliği); birincisi yoluyla bize bir müte-kabil verilir, ikincisi yoluyla bu [müte-kabil] o temsil (zihnin salt bir belirlenimi olarak) ile ilişki içinde düşünülür. Görü ve kavramlar öyleyse tüm bilgimizin öğelerini ➤

me, kavramların kaynağının ise müdrike olduğunu belirtir. Bu iki ilkedен hiçbirini diğerine tercih edilemediği gibi birbirine de indirgenemez. Hissetme olmaksızın hiçbir görü bize verilemediği gibi müdrikesiz hiçbir görü de düşünülemez. Bunu Kant şu istiareyle dile getirir: “İçeriksiz düşünceler boş, kavramsız görüler kördür.”²³ Dolayısıyla müdrike hiçbir şeyi görüleyemez, hissetme hiçbir şeyi düşünemez; fakat bilgi her ikisinin birliğinden doğar.²⁴ Böylece Kant, Wood’un da belirttiği gibi hisleri bir düşünce türü olarak tasnif etmeyi veya düşünceyi histen yola çıkarak açıklamayı reddederek, his ve düşüncenin bilmede farklı roller icra ettiklerini, sahici bir bilginin ancak his ve düşüncenin eksiksiz bir şekilde bir araya gelmesiyle ortaya çıktığını iddia eder.²⁵

Bilginin temel iki kaynağının birbirine tercih edilemezliğinin ve farklı roller icra ettikleri için birbirlerine indirgenemezliğinin ileri sürülmesiyle, bilginin oluşumu için onların farklılıklarının bir şekilde bağlandığı farklı yetilerin gerekliliği de ifade edilmiş olur. Bu yetilerin neler olduğu ve onların bilginin iki ucu arasında nasıl rol oynadıkları aşikâr kılındığında, Kant’a göre bilginin unsurları ve oluşumu serimlenmekle birlikte, bilgiyi elde etmenin teorik hüküm vermek olduğunu dikkate aldığımızda, aynı zamanda teorik hükmün unsurları da gösterilmiş olacaktır. Bu itibarla şu ana kadar kullanmamıza rağmen tanımlarını vermediğimiz bazı temel kavramların açıklamasını yaparak, bilgimizin temel iki kaynağını, daha sonra birleştirmek üzere, ayrı ayrı inceleyelim.

İncelememize bilginin oluşumunun bir ucunda duran hissin tanımını vermek suretiyle başlayabiliriz. Kant felsefesinde his, bir mütekaabilin, temsil yetisi (Vorstellungsfähigkeit) üzerindeki etkisi ile meydana gelir; his vasıtasıyla mütekaabil ile ilişkili olan görüye *ampirik görü*, bu görünün belirlenmemiş mütekaabiline de *tezahür* denir.²⁶ Tezahürde hisse tekabül eden şey *tezahürün malzemesi (Materie)*; tezahürün çeşitliliğini belirli bağıntıla-

oluştururlar, öyle ki ne kavramlar onlara belli bir türde karşılık düşen görü olmaksızın, ne de görü kavramlar olmaksızın bir bilgi verebilir.” Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, s. 94.

23 “Gedanken ohne Inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriffe sind blind.” Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, s. 95.

24 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 194.

25 Wood, *Kant*, s. 54.

26 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 156.

ra göre görüde düzenleyen şey de *tezahürün formudur*.²⁷ Kant, ampirik görüye, hissetme yetisinden, müdrikenin kavramları vasıtasıyla düşündüğü her şeyi izole ederek ulaşır. Salt görüye ve tezahürün formuna da ampirik görüden hisse ait her şeyi ayırarak varır. Tezahürün salt formunun, hissetmenin sağladığı tek *a priori* şey olduğu belirtilerek, bu salt formların da uzay ve zaman (*Raum und Zeit*) olduğu ifade edilir.²⁸

Kant felsefesinde uzay ve zaman bir kavram değil salt görüdür; hem uzay hem zaman dış tecrübeden çıkarılmış ampirik kavramlar değildir, aksine dış tecrübenin kendisi yalnızca bu uzay temsiliyle mümkündür.²⁹ Bu görüler, genel olarak şeylerin bağıntılarının genel kavramı değil salt görüdürler. Bu cümleden maksat, yalnızca tek bir uzay ve tek bir zaman temsil etmemizdir. Birçok uzaydan bahsedildiğinde de aslında bununla yalnızca bir ve aynı uzayın parçaları anlaşılır, tıpkı farklı zamanlardan bir ve aynı zamanın parçaları anlaşıldığı gibi. Kant'a göre bu parçalar, uzayın parçaları olarak tek bir olan uzayı önceleyemez, zamanın parçaları da tek bir olan zamanı önceleyemez. Uzay parçaları yalnızca uzayın ve zaman parçaları da yalnızca zamanın içinde düşünülebilir.³⁰ Bu itibardır ki Kant, görü ile kavram arasındaki farkı, bunların parçalarının kendilerinin altına mı içine mi düştüğü ile açıklar. Görünün parçaları görünün içine düşerken, kavramın parçaları kavramın altına düşer. Bunun da sebebi görünün tekil bir şey, kavramın ise genel bir şey olmasıdır. Uzay tüm dış görülerin zemini olan *a priori* temsil iken, zaman tüm görülerin zemininde yatan *a priori* temsildir. Zaman da uzay gibi *a priori* verilidir.³¹ Kant'a göre, zaman koşulu altında durmayan hiçbir mütekebil, tecrübede bize verilmez.³² Zaman iç hissin formu olduğundan, uzayda olanın temsiliyle, onu iç hisse almadan ilişkiye girilemez. Uzay ve zaman, görüleri hissetmenin formları olduğundan, dolayısıyla bize *a priori* verili olduğundan, hissetme yetisinin bilgi edinmedeki rolü pasiftir.

Kant felsefesi açısından, uzay ve zaman mütekebillerin kendilerinde olan veya onların bağıntılarında bulunan bir şey olma-

27 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 156.

28 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 183-184.

29 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 157-158.

30 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 158-163.

31 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 162-163.

32 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 164.

dığı, ama onları görüleyene ait oldukları için³³ ve tezahürlerin imkânının zemininde bu görüler bulunduğu için, görüleyen ortadan kaldırılacak olursa, uzay ve zamandaki mütekaillerin tüm varolma tarzları, tüm ilişkileri ve hatta uzay ve zamanın kendileri de yiter.³⁴ Kant felsefesinde zaman ve uzay zemininde olanaklı olan mütekaillerin *kendilerinde* ve hissetme yetimizin onları edinme tarzından yalıtılmış olarak *kendi doğalarının* ne olduğu, bilme faaliyetinde bulunan için bütünüyle meçhuldür.³⁵ Bilme faaliyetinde bulunan, mütekaillerin kendilerini değil onları uzay ve zaman koşulları altında edinme tarzını/kipini (*Mode*) bilir. Burada tarz ile kastedilen mütekaillerin kendilerinde oldukları gibi zuhur etmeleri değil, zaman ve uzay formu altında zuhur etme biçimleridir.³⁶ Dolayısıyla Kant için bilginin sınırı da

33 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 158-159.

34 “Wir haben also sagen wollen: daß alle unsere Anschauung nichts als die Vorstellung von Erscheinung sei: daß die Dinge, die wir anschauen, nicht das an sich selbst sind, wofür wir sie anschauen, noch ihre Verhältnisse so an sich selbst beschaffen sind, als sie uns erscheinen, und daß, wenn wir unser Subjekt oder auch nur die subjektive Beschaffenheit der Sinne überhaupt aufheben, alle die Beschaffenheit, alle Verhältnisse der Objekte im Raum und Zeit, ja selbst Raum und Zeit verschwinden würden, und als Erscheinungen nicht an sich selbst, sondern nur in uns existieren können. Was es für eine Bewandnis mit den Gegenständen an sich und abgesondert von aller dieser Rezeptivität unserer Sinnlichkeit haben möge, bleibt uns gänzlich unbekannt. Wir kennen nichts, als unsere Art, sie wahrzunehmen, die uns eigentümlich ist, die auch nicht notwendig jedem Wesen, obzwar jedem Menschen, zukommen muß... (Diyebilirdik ki tüm görümüz tezahürlerin temsilinden başka bir şey değildir; öyle ki görülediğimiz şeyler kendilerinde onları görülediğimiz gibi değildir; ne de ilişkileri kendilerinde bize göründükleri gibi oluşmuştur; ve kendi önemizi ya da giderek yalnızca genelde hislerin özel doğasını ortadan kaldıracak olursak, uzay ve zamandaki nesnelerin tüm doğaları, tüm ilişkileri, daha doğrusu uzay ve zamanın kendileri yiteceklerdir. Tezahürler olarak onlar kendilerinde değil ama yalnızca bizde varolabilirler. Mütekaillerin kendilerinde ve hissetmemizin tüm bu alıcığında yalıtılmış olarak doğalarının ne olduğu bizim için bütünüyle bilinmez kalır. Onları algılama yolumuzdan başka hiç bir şeyi bilemeyiz; bu yol bize özgüdür, ve her varlık için zorunlu olmasa da, hiç kuşkusuz her insanda bulunması zorunludur...)” Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, s. 83-84.

35 Kant’ın transandantal (eleştirel) idealizm dediği de “şeylerin kendilerinin” değil sadece “tezahürlerinin” bilgisine sahip olmakla ilgilidir. Bkz. Wood, *Kant*, s. 53.

36 Uzam ve şekil örneğinden hareketle tarzı/kipi açıklayabiliriz. Şekil olmaksızın uzamı düşünebilirim, fakat uzam olmaksızın şekli düşünemem. Böylece şekil uzamın tarzıdır/kipidir. Kant’a göre mütekailler kendilerinde oldukları gibi zuhur etmezler, ancak zaman ve uzay formları altında zuhur ederler. İşte bu formlar altında mütekaillerin zuhur biçimi bir tarzıdır/kipidir.

bu edinme tarzıdır. Bunun ötesine dair herhangi bir şey söyleyemez yani şeyin kendisine dair bir şey bilinemez. Uzay ve zaman, mütekilleri *edinme tarzının* salt formları oldukları yani salt görü oldukları için, bilen yalnızca bu formları *a priori* yani her fiilî algıya önsel olarak bilir. Görüye ilişkin açıklamaların gösterdiği üzere, salt görü olan zaman ve uzay, hissetme yetisinin formları olduğundan ve bunlar bilende verili bulunduğundan hissetme yetisi evvelce de ifade edildiği gibi bilginin oluşumunda pasif konumdadır.

Kant felsefesi açısından, görünün dışında kavramlar yoluyla olandan başka bir öğrenme türü söz konusu değildir. Kavramların kaynağı da bilginin diğer bir menşei olan müdrikdir. Her insan müdrikesinin bilgisi kavramlar yoluyla bilgidir ve bu yüzden görüsel değil, diskursiftir.³⁷ Tüm hissî görülerin etkilenimlerine (*Affection*) dayandığını belirten Kant, kavramların işlevlere (*Funktion*) dayandığını söyler ve işlev ile “farklı temsilleri ortak tek bir temsil altında düzenleme ediminin birliğini” anlar.³⁸ Salt kavramlar -ki diğer kavramlar bunlardan türer- hissetme yetisinin formlarının aksine müdrikenin, herhangi bir yetinin katkısı olmaksızın, bizatihi kendisinden yarattığı temsillerdir; müdrike bu kavramları, onlarla hüküm vermenin dışında başka herhangi bir yolda kullanmaz.³⁹ Tüm hükümler temsiller arasındaki birlik işlevleridir. Bu işlevler Kant felsefesinde kategoriler olarak adlandırılır. Kategoriler, hüküm biçimlerinin mantıksal formundan ortaya çıkarılan, müdrikenin salt yani ampirik olmayan kavramlarıdır.⁴⁰ Kavramlar vasıtasıyla, uzay ve zamandaki temsil çeşitliliği düşünülür. Fakat görüden başka hiçbir temsil doğrudan doğruya mütekillin ile bağlantılı olmadığı için, bir kavram hiçbir zaman bir mütekillinle vasıtasız bağlantılı değildir, lakin bu mütekillinin bir temsiliyle bağlantılıdır; böylece daha sonra da göreceğimiz gibi hüküm, Kant’a göre bir mütekillinin dolaylı bilgisidir; mütekillinin temsiline temsildir.⁴¹ Kavramlar, müdrikeye verili

37 Diskursif bilgi ile kastedilen, Allison'ın da ifade ettiği gibi hükümsel bilgidir. Bkz. Henry Allison, *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense* (New Haven ve London: Yale University Press, 2004), s. 82. Diğer bir ifadeyle diskursif bilgi, hükümler vasıtasıyla elde edilen bilgidir.

38 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 205-206.

39 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 205-206.

40 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 211.

41 Kant'a göre, her hükümde birçok temsil için geçerli olan bir kavram vardır; bu birçok temsil arasında ayrıca nesne ile dolaysızca bağlantılı olan verili bir ➔

olmadığından, müdrike tarafından üretildiğinden, müdrike bilgi edinmede aktif konumdadır.

Kant felsefesinde, görüler olmaksızın kavramlarla düşünülebilir, ama bilgi elde edilemez, çünkü onlar salt düşünce formlarıdır. Bilginin elde edilebilmesi için bu iki temsilin, yani görü ve kavramın bir şekilde ilişkilendirilmesi gerekir. Yukarıda görü ve kavramla ne kastedildiği açıklandığına ve bilginin de bu ikisinin ilişkiye sokulmasıyla elde edileceği belirtildiğine göre, artık uğraşmamız gereken soru “Farklı iki yetiden neşet eden ve birbirine indirgenemeyen bu iki temsil birbiriyle nasıl bağlantıya sokulur?” sorusu olacaktır. Bu sorunun cevabı bilginin nasıl elde edildiğini göstermekle birlikte, teorik hükmün nasıl ortaya çıktığını da aşikâr kılacaktır.

Kant’a göre bir mütekabilin bir kavram altına alındığı durumlarda kavram mütekabilin temsili ile türdeş (*homogenous*) olmasıdır, yani kavram, altına giren mütekabilde temsil edilen şeyi kapsıyor olmalıdır. Kant’ın örneğiyle ifade edecek olursak, bir *tabağın* ampirik kavramı bir *dairenin* salt geometrik kavramı ile türdeştir, çünkü ikinci durumda düşünülen yuvarlaklık ilk durumda görülebilir. Kant’a göre bir mütekabilin bir kavramın altında kapsanmasından maksat da budur.⁴² Lakin müdrikenin salt kavramları olan kategoriler hiçbir zaman herhangi bir görüde bulunmazlar. O zaman, görülerin salt kavramlar altına alınmaları ve dolayısıyla kategorilerin mütekabile uygulanmaları nasıl olanaklıdır? Şimdi açıktır ki bir yanda kategoriler ile öte yanda tezahürler ile ilişki içinde durmasını ve birincinin ikinci üzerinde uygulanmasını olanaklı kılan üçüncü bir yeti gereklidir. Kant bu yetiye “muhayyile” der. Muhayyile, ilişkiyi, bahsedilen özelliğe sahip şemalarla sağlar,⁴³ şemalar, muhayyilenin ürünü olmakla

temsil de bulunur. Örneğin “Tüm cisimler bölünebilir” önermesinde “bölünebilir” kavramı birçok başka kavram ile bağıntılıdır; fakat bunların arasında burada özellikle cisim kavramı ile bağıntılıdır. Cisim kavramı da yine kendilerini bize sunan belli tezahürler ile bağıntılıdır. Böylece bu nesnelere “bölünebilirlik” kavramı yoluyla dolaylı olarak temsil edilirler. Böylece Kant, tüm hükümlerin temsillerimiz arasındaki birlik işlevleri olduğunu söyleyecektir; çünkü bunu ve başka birçoklarını kendi altında kapsayan daha yüksek bir temsil nesnenin bilgisi için kullanılır ve bu yolla pek çok olanaklı bilgi tek bir bilgide toplanır. Bkz. Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 205-206.

⁴² Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 272.

⁴³ Kant felsefesinde, nicelik kategorisinin şeması, sayı; nitelik kategorisinin şeması derecedir; vs. Daha geniş bilgi için bkz. Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 274-275.

birlikte onun imgeleri değil, kurallarıdır. Bu aracı temsil, bir yandan salt yani ampirik her şeyden arı, yine de akli (*intellektuell*) olmalı, diğer yandan hissî olmalıdır. Böyle bir temsile Kant “transandantal şema” adını verir.⁴⁴ Bu ilişkinin, Kant’ın düşünce sisteminde nasıl kurulduğunu açıklamak, yukarıda da ifade edildiği gibi, bilginin nasıl elde edildiğini ve bu itibarla da teorik hükümün nasıl ortaya çıktığını izah etmekle mümkündür.

Kant’ın düşünce sisteminde bilginin elde edilmesinin bir ucunda bulunan şey görünümün çeşitliliğidir. Bu çeşitliliğin, muhayyile tarafından tutulması yani sentez edilmesi gerekir. Yalnız bu durumda henüz bilgi ortaya çıkmaz. Bunun için üçüncü bir koşul gereklidir ki bu, bahsi geçen çeşitliliğin sentezine, kavramlar vasıtasıyla birlik verilmek suretiyle tanınmasıdır. Burada kısaca açıklamasını yaptığımız şey, üçlü sentez yoluyla hüküm verilmesi ve bilginin oluşmasıdır. Bu üçlü sentez, görüdeki çeşitliliğin edinilmesi, bunların muhayyilede yeniden-üretilmesi ve bir kavramda tanınmasıdır.⁴⁵ Kant felsefesinde üçlü sentezin nasıl sağlandığını göstermek için araştırmamızı bilginin elde edilmesinde aktif pozisyonda bulunan muhayyile yetisi üzerinde durarak sürdürmemiz gerekir.

Farklı yetiler arasında ilişki kurulmasında merkezî rol oynayan muhayyile, Kant’ın düşünce sisteminde, ruhun⁴⁶ kör ama vazge-

44 “Nun ist klar, daß es ein Drittes geben müsse, was einerseits mit der Kategorie, andererseits mit der Erscheinung in Gleichartigkeit stehen muß, und die Anwendung der ersteren auf die letzte möglich macht. Diese vermittelnde Vorstellung muß rein (ohne alles Empirische) und doch einerseits intellektuell, andererseits sinnlich sein. Eine solche ist das transzendente Schema. (Şimdi açıktır ki bir yanda kategori ile ve öte yanda tezahür ile türdeşlik içinde durması gereken ve birincinin ikinci üzerine uygulanmasını mümkün kılan üçüncü bir şey olmalıdır. Bu aracı temsil salt (ampirik her şeyden arı) ve gene de akli (*intellektuell*), öte yandan hissî olmalıdır. Böyle bir temsil transandantal şemadır.)” Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, s. 272.

45 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 228.

46 Kant ruhun (*Seele*) kendisinde ne olduğuna dair herhangi bir bilgimizin olamayacağını söyler (Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. B37-38). Ruhun kendisinin ne olduğuna dair bilgisizliğimizden dolayı, “onun cevher olup olmadığı veya ölümlü mü ölümsüz mü olduğu” sorularına cevap veremeyeceğimizi belirtir. Yalnızca ruhun işlevlerinden bahseder ki bunlardan biri muhayyiledir; diğer ikisi, his ve farkındalıktır (Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 225). Kant, zihin (*Gemüt*) ile ruh arasında bir ayrım yapar. Zihne ait olan aynı zamanda ruha da aittir, fakat ruha ait olan her şey aynı zamanda zihne ait değildir. Müdrike ve hissetme hem zihne hem de ruha aittir, ama muhayyile yalnızca ruha aittir. Diğer bir ifadeyle ruh zihni kapsar.

çilmez bir özelliğidir; temel işlevi de sentez yapmak ve şematize etmektir.⁴⁷ Kant'a göre bilginin olabilmesi için öncelikle sentezin yapılması gerekir; çünkü verili çeşitliliğin bir şekilde kat edilip, ayrıştırılıp birbirine bağlanması gerekir.⁴⁸ Bu ancak sentez vasıtasıyla yapılır. Muhayyile sentez yaptığında görü çeşitliliğini hissetme yetisinden alırken, bunların nasıl sentez edileceğinin kurallarını da müdrikeden alır ve bu iki yönlü faaliyetini transandantal şema vasıtasıyla yapar.⁴⁹ Dolayısıyla bilginin ortaya çıkması için şimdiye kadar ifade edilenlerden de çıkarılacağı üzere en az üç yeti gerekmektedir. Kant bu durumu mealen şöyle ifade eder: Ruhun, tecrübenin imkânının koşullarını içeren ve zihnin başka hiçbir gücünden türetilmeyen üç yetisi vardır. Bunlar; his, muhayyile ve farkındalıktır. His çeşitliliği sağlarken, bu çeşitliliği sentezleyen muhayyiledir, farkındalık (*Apperzeption*)⁵⁰ ise muhayyilenin sağladığı senteze birliğini verir.⁵¹ Bu üçlü sentezin detaylarına inmeye devam edelim.

Kant'ın düşünce sisteminde hissî görünün tüm çeşitliliği iç hisse aittir. Dış hisse ait olan da nihayetinde iç hisse alınır. Bu itibarla bilgimizin unsuru olan hissin sağladığı çeşitlilik zaman formu altında durur ve onda düzenlenir, bağlanır ve ilişki içine sokulur.⁵² Hissî çeşitlilikten görünün birliğinin doğabilmesi için, ilkin bu çeşitliliğin işlenmesi daha sonra onun bir arada tutulması gerekir. Bu fiile Kant, *edinme sentezi* (*Synthesis der Apprehension*) der.⁵³ Edinme sentezi muhayyilenin ilk faaliyetidir ki doğrudan doğruya görüye yönelmiştir. Görü bir çeşitlilik içermesine karşın, bu çeşitliliği bir temsilde kapsanmış olarak sunulur. İşte bu çeşitliliğin bir temsilde kapsanmak suretiyle görü olarak ortaya çıkması edinme sentezi vasıtasıyladır.⁵⁴

47 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 298.

48 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 210-211.

49 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 272.

50 Türkçede kimi zaman "tam algı" olarak kimi zamanda farkındalık olarak karşılanan *Apperzeption* kavramının bizce uygun karşılığı "farkındalık" olabilir. Kant'ta algı ampirik bilinç demektir, oysa *Apperzeption* bilinçle aynı anlama gelir. Fakat bilinç kavramını da kullandığı için *Apperzeptionu* bilinç olarak değil de "farkındalık" olarak karşılamak daha makul görünüyör.

51 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 225-226.

52 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 228-229.

53 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 228-229.

54 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 228-229.

Muhayyilenin ilk fiili olan edinme sentezinin akabinde, edinildiği temsilin bir sonraki temsil ile bağlanması için yeniden üretilmesi gerekir.⁵⁵ Temsillerin birbirine yabancı olması onların hangi temsil ile bağlanacağı sorununu ortaya çıkarır. Bu itibarla bir temsilin bazı temsillerle ilişkilenecek diğerleriyle ilişkileneceğinin bir zemini olması gerekir. Kant bu zemini, temsillerin birbiriyle akrabalığı (*Affinität*) olarak adlandırır.⁵⁶ Böylece Kant'a göre tüm tezahürler zorunlu yasalara göre baştan sona giden bir bağlantı içinde ve dolayısıyla transandantal akrabalık içinde dururlar.⁵⁷ Her ampirik durumun temelinde transandantal olan yattığı için ampirik akrabalığın zemininde de transandantal akrabalık bulunur. Bu itibarla önceki temsil muhayyile tarafından yeniden üretilerek bu akrabalık zemininde sonraki temsil ile sentezlenir. Bu sentez müdrike vasıtasıyla kavramlara taşınır. Bütün bunları farklı bir şekilde ifade edersek Kant şunu söyler: Öncelikle belirli bir çeşitlilik, edinme senteziyle temsilde tutulur. Bu sentezin tuttuğu çeşitlilik belirli bir zaman ve belirli bir mekân işgal eder. Bu belirli zaman ve mekânın önceki parçaları bir sonrakinde yeniden üretilir. Muhayyilenin yeniden üretmesi bir bilgi vermez. Kant'a göre bunun bir bilinç ve bir nesne ile bağlanması gerekir. Bu itibarla mekânsal ve zamansal belirlenim kavramsal bir belirlenime taşınır, kavramsal belirlenim de nesne biçimine gönderir. Bunun sonuncunda örneğin "Bu, sandalyedir" hükmünü veririz. Böylece Koç'un da ifade ettiği gibi nesneyi hüküm içinde buluruz.⁵⁸ Bu durumda nesne, üçlü sentez aşamasıyla çeşitliliğin hükümde kavram altında birleştirilmesiyle ortaya çıkar. Kant nesne tanımıyla bunu şöyle açıklar: "Nesne ise kavramında, verili bir görünümün çeşitliliğinin birleştirilmiş olduğu şeydir."⁵⁹ Nesnenin birliği Robert'in de ifade ettiği gibi öznenin birliğine dayanır ve bu birleştirici özne nesnenin realizasyonunun ön koşuludur.⁶⁰ Bütün bu izahatın gösterdiği şudur: Nesne bilenin dışında olan değil, bilen bizzat tesisine iştirak ettiği bir şeydir. Bilen bunu, muhayyile yetisi vasıtasıyla çeşitliliği tutarak, müdrike vasıtasıyla

55 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 229-230.

56 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 234-235; 239-240.

57 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 236.

58 Yalçın Koç, "Matematığın Ontolojisi Bakımından Kant ile Frege Karşılaştırması", *Felsefe Arkivi* 30, (1997): 50.

59 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 249.

60 Robert Stern, *Hegel, Kant and the Structure of the Object* (London ve New York: Routledge, 1990), s. 25.

da kural altına sokarak yapar. Hüküm verme yetisi olan müdrikenin hükümlerinin böylece nesne tesis edici olduğu görülür.

Muhayyilenin bir faaliyeti olan sentezde, zamanda şimdiden, mekânda ise buradan hareket edilir. Bu itibarlardır ki söz konusu sentez tüm zamanlarda geçerli değildir. Muhayyilenin, Kant'ın düşünce sisteminde, bir de şematize etme özelliği vardır.⁶¹ Muhayyile şematize ederken sentezin tersi yönünde bir gidişat izler. Öncelikle nesne=x biçiminde bir boş kavram vardır. Bu kavrama tekabül eden mekânsal ve zamansal ilişki belirlenir. Deleuze'ün de belirttiği gibi sentezde tanıma kuralı işlerken, şemada üretme kuralı işler.⁶² Kavrama göre belirleme de tüm zamanlarda geçerli olan bir belirleme olur. Toparlarsak, sentez, belli bir zaman ve belli bir mekânın belirlenimidir ve sentez aracılığıyla, çeşitlilik, kategorilere uygun olarak bir nesneye bağlanır; lakin şema, her yerde ve her zaman, kategoriye karşılık gelen mekânsal-zamansal bir belirlenimdir.⁶³

Kant'ın düşünce sisteminde, bilgi ancak görüdeki çeşitliliğin kavram altında tanınarak bilincine varılmasıyla ortaya çıkar.⁶⁴ Temsillerin bilincine varılabilmesi için Kant'a göre, onların bir "Ben"e ait olması gerekir. Bu itibarla temsiller, bilinçte bulunmazlarsa, bilince sahip olan için birer hiç olurlar ve onunla en küçük bir ilgileri kalmaz. Kant, "farkındalık", "bilinç" ve "öz-bilinç" terimlerini genelde birbirinin yerine kullanır; lakin ampirik farkındalık ile transandantal farkındalık arasında ayırım yaparak, ampirik farkındalığı, genelde "iç his" ile karşılarken, transandantal farkındalığı ampirik farkındalığı temellendiren olarak belirler.⁶⁵ Transandantal farkındalık, salt, kökensel ve değişmez bilinçtir.⁶⁶ Transandantal farkındalığın ilk işlevi bilincin birliği için transandantal zemin sağlamaktır; bunu, temsiller çeşitliliğini bir bilinçte birleştirmek suretiyle yapar.⁶⁷ Bilince varılanın benim

61 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 272.

62 Gilles Deleuze, *Kant Üzerine Dört Ders* (çev. Ulus Baker, haz. ve önsöz Aliye Kovanlıkaya, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2007), s. 120.

63 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 276.

64 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 236-237.

65 Helmut Holzhey, Vilem Mudroch, *Historical Dictionary of Kant and Kantianism* (Oxford: The Scarecrow Press, Inc., 2005), s. 277.

66 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 232-233.

67 Holzhey, Mudroch, s. 277-278.

olması için, bilince varan Ben'in aynı olması gerekir.⁶⁸ Bu aynılığı sağlayan transandantal farkındalıktır.⁶⁹ Öte yandan ancak farkındalığın formu olan “düşünüyorum” fiilinin tüm temsillerime eşlik etmesi suretiyle onların bilincine varıyorum.

Kant, müdrikenin kendileri vasıtasıyla hüküm verdiği kategorilerin zemininde de transandantal farkındalığın olduğunu belirtir. Bu itibardır ki transandantal farkındalık olmazsa, kategoriler ve temsilleri bir bilinçle birleştirme olamayacağından hüküm verilemeyecek, dolayısıyla herhangi bir şey bilinemeyecektir. Bu durumda düşüncenin öznel koşulu olan, aynı zamanda bilginin de nesnel zemini olur. O hâlde Kant bilginin nesnellliğini, nesnesinin bağımsızca mevcut olmasında değil, nesnelere tesis eden müdrikenin kavram ve yasalarının evrenselliğinde bulur.

İzahı yapılan bilginin oluşumunda buraya kadar açıkladıklarımızdan ikisi aktif, birisi pasif olmak üzere üç yetinin iştiraki olduğu ortaya çıktı. Kant felsefesinde bilginin oluşumuna bir yetinin daha katkısı söz konusudur. O da akıldır (*Vernunft*). Kant, Wood'un ifadesiyle “bilgimizi sistemleştirmenin ve dünyanın akliliğini en üst noktaya çıkarmanın” ancak aklın faaliyetiyle mümkün olduğunu iddia eder.⁷⁰ Dolayısıyla aklın bilginin oluşumdaki etkisi bilgimizi daha üst birlik altında sistematize etmesidir. Akıl bunu ideaları vasıtasıyla yapar.⁷¹ Akıl, tecrübeye belirli şartlara tâbi olarak verilebilecek şeylerin, şarta tâbi olmayan şartına doğru geri giden kıyaslar serisiyle idealara ulaşır.⁷² İdealara ulaşma sürecinin kendisi bir bilgi bütünüdür araştırılması sürecidir. Böylece aklın her şeyi kendi içinde bilme iştiağından doğan idea, bütünü temsil eder.

Kant'a göre, en kapsayıcı insan yetisi olan akıl,⁷³ hem pratik davranışlarımızı hem de teorik davranışlarımızı idare etmesi gereken yasa ve kuralları veren yetidir. Teorik kullanımında aklın görevi, ifade edildiği gibi bilgimizi sistemleştirmek ve bu münasebetle bildiğimiz dünyanın akliliğini en üst noktaya çıkarmaktır. Bu, Kant'a göre, akıl idealalarının olumlu kullanımınıdır. Bir de

68 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 246-247.

69 Holzhey, Mudroch, s.277.

70 Wood, *Kant*, s. 107.

71 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 591-592; 602-603.

72 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 431; Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, s. 82-83.

73 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 554; 598.

olumsuz kullanımları, yani aklın idealarının bir diyalektik mantık veya “yanılsama mantığı” üretir şekilde kullanımı vardır. Böyle bir mantığın, akıl kavramlarını, bu kavramlar sayesinde düşünülecek nesnelere bilgisini temin edermiş gibi değerlendirme eğilimi vardır; oysaki Kant’a göre bilgi için nesnenin hissî görüşü vazgeçilmezdir. Lakin idealar, tecrübeye, onlara tekabül edecek herhangi bir hissî görüş verilemeyecek türden kavramlardır.⁷⁴ Sonuç olarak aklın bilginin oluşumundaki rolü, idealarının olumlu kullanımı olan bilginin düzenlenmesi ile ilgilidir. Dolayısıyla aklın hükümleri nesne tesis edici değil, düzenleyici hükümlerdir. Bu düzenleyici kullanım, Wood’un ifadesiyle “Asla bilginin nesnesinin mevcudiyetinin teorik ispatı olarak görülemez”.⁷⁵ Böylece Kant’a göre bilgiye sahip olmanın imkânını sağlayan tüm yetileri dikkate aldığımızda şöyle bir durum ortaya çıkar: Tüm insan bilgisi hissetme yetisinden kaynaklanan görüşler ile başlar, muhayyile vasıtasıyla sentezlenir, kavramlar bu senteze birlik verir ve akıl da bu birlikleri daha üst birlikler hâlinde sistematize eder.⁷⁶

Kant felsefesinde, sentetik *a priori* hükmün oluşumunda yetilerin nasıl rol oynadığını, bilginin unsurlarının neler olduğunu detaylı olarak gösterdik. Yukarıdaki analizde de görüleceği gibi bilginin en genel olarak iki yetinin işbirliğinden doğduğunu göstermiş olduk. Bunlardan biri görüye dayanan temsil çeşitliliğinin kaynağı olan hissetme yetisi, diğeri bu temsil çeşitliliğini belli kurallar altında bağlayan müdrikdir. Müdriğe, salt kavramları olan kategoriler vasıtasıyla temsil çeşitliliğini bağlamak suretiyle hüküm verir. Aslında Kant’a göre müdriğe yalnızca hüküm verir. Burada dikkat edilmesi gereken husus müdrikenin hüküm verirken, malzemesini kendisinden değil başka bir yetiden devşirmesidir. Bu vasıtayla müdrikenin düşünmesi içerikli yani sentetik olur. Akıl ise malzemesini müdrikeden alır. Aklın doğrudan hissetme yetisi ile herhangi bir ilişkisi yoktur. Akıl müdrikenin hükümlerini, daha üst birlikler hâline getirerek bilgiyi sistematize eder.

74 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 402-403.

Şunu da özellikle vurgulamak gerekir ki Kant’a göre insan aklı kendini hiçbir zaman bilemeyeceği şeyleri bilebileceği zannına kaptırmasına rağmen, bu yanılsamayı eleştirme ve yanılsamaya kendini kaptırmama kabiliyetine de sahiptir.

75 Wood, *Kant*, s. 111.

76 Kant, *The Critique of Pure Reason*, s. 607-608.

Bilmeye yönelik düşünme faaliyeti olan aklın teorik kullanımında bilebileceklerimiz hissetmenin temin edebilecekleriyle, yani uzay-zamanda görülenlerle ve uzay-zamanla sınırlıdır. Uzay-zamanda görülenleri biliyorsak hüküm sentetik *a posteriori*, uzay-zamanı biliyorsak sentetik *a priori*dir. Kant'ın, teorik felsefede sentetik *a priori* hüküm analizini nasıl yaptığını gösterdik. Sentetik *a priori* hükmün özelliği hem bilgimizi genişletici olması hem de evrensel ve zorunlu olmasıydı. Düşünme yetisi olan müdrikenin sağladığı kavram, kendini aşıp muhayyile vasıtasıyla hissetmenin görüsüne bağlanarak nesne tesis etmek suretiyle hüküm verir ve bu yönüyle bilginin genişlemesini sağlar. Aynı zamanda nesne tesis edici bir şekilde hüküm vermesiyle, temsilleri yalnızca bir bilinç ile bağıntıya sokmaz, herhangi bir bilinçle zorunlu olarak birleştirir. Bu zorunluluk, dolayısıyla nesnellik, tecrübenin hiçbir katkısı olmaksızın, ampirik olmayan kavramları ve kuralları yalnızca kendisinden *a priori* olarak yaratan müdrike vasıtasıyla sağlanır.⁷⁷

Sonuç olarak aklın teorik kullanımının asıl meselesi olan “Sentetik *a priori* bilgi nasıl mümkündür?” sorusunu Kant, bilen, tek faaliyeti hüküm vermek olan müdrike vasıtasıyla hissetme yetisinden gelen ham verileri işleyerek tecrübeyi üretir ve tecrübeye yönelik bilme faaliyetiyle de kendinin koyduğunu bilir, diyerek cevaplandırır.⁷⁸ Böylelikle Kant, bilmeye yönelik düşünme faali-

77 Kant, *Prolegomena*'da hükmün nesnelligi ile ilgili tartışmada öncelikle tecrübe hükümleri ile algı hükümleri arasında ayırım yapar. Algı hükümlerinin öznel geçerli olduğunu, tecrübe hükümlerinin ise hissi algıya verilenin üstüne, kökenlerini tamamıyla *a priori* olarak salt müdrikede bulan özel kavramların eklenmesi ile öncelikle algı bunların altına konularak ve sonra bunlar aracılığıyla tecrübeye dönüştürülmek suretiyle nesnel geçerli olduğunu belirtir. Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, s. 49-54.

78 Kant'ın, sentetik *a priori* bilgileri bilimin ilkeleri olarak gördüğünü belirtmişik. Bunu, özellikle matematiğe (aritmetik ve geometriye) ve doğa bilimine (fizığe) yönelik incelemelerinde göstermektedir. Kant, matematiğin, salt görü olarak uzay ve zamanın bilgisi olduğunu ve bundan dolayı da “matematik bilginin hükümlerinin görüsel olduğunu” söyler (Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, s. 32-33). Kant'a göre, matematik bilgide, kavram aşılarak görü ile ilişki kurulduğundan kendisinden önceki filozofların aksine matematiğin analitik *a priori* değil sentetik *a priori* bilgilerden oluştuğunu belirtir (Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, s. 25; 34, 36). Doğa biliminin ilkelerinin de yine sentetik *a priori* bilgi olduğunu ifade ederek, Doğa'nın, “şeylerin yasalara göre belirlenen varoluşu” olduğunu belirtir (Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, s. 45-46). Doğa 'kendinde şeylerin' varoluşu anlamına gelseydi, onu hiçbir zaman *a priori* ola-

yeti olan ve meşru alanını mümkün tecrübe ile sınırlandıran teorik felsefenin hükümleri olan teorik hükmün veya teorik bilginin nesnellliğini, bilginin nesnesinin bağımsızca mevcut olmasında değil, nesnelere tesis eden ve kaynağı müdrike olan kavram ve yasaların evrenselliğinde bulur. Kant'ın teorik felsefesinde hükmün ne olduğunu ve nesnellüğünün nasıl sağlandığını inceledikten sonra, şimdi araştırmamızın ikinci boyutunu oluşturan Kant'ın pratik felsefesinde hükmün ne olduğu, kaynağında neyin bulunduğu ve nesnellüğünün nasıl sağlandığı soruşturmasına geçebiliriz.

Eylemeye Yönelik Düşünme Faaliyeti: Aklın Pratik Kullanımı ve Nesnellik

Aklın teorik kullanımının, Kant'ın felsefesinde bilmeye yönelik bir düşünme faaliyeti olduğunu ve bilgiyi mümkün tecrübe alanıyla sınırlandırdığını yukarıda ifade ettik. Ayrıca tecrübenin de müdrikenin tezahürü işlemesiyle ortaya çıktığını, dolayısıyla bir yönü itibariyle tezahürlerle ilgili olduğunu belirttik. Kant, bu tezahürler alanında doğal nedenselliğin hüküm sürdüğünü ve orada hiçbir şekilde özgürlüğe imkân tanınmadığını belirtir. Pratik felsefesindeki düşünme faaliyetinin tezahürler alanıyla ilgili olmadığını ifade eden Kant, pratik felsefenin temelinde, insanın doğal nedensellikten özerkliğinin yattığını iddia eder. Pratik felsefenin alanını "Etik" olarak adlandırır ve onun da hisle alakalı olan kısmına pratik antropolojinin, akılsal kısmına ise ahlakın tekabül ettiğini söyler.⁷⁹ Ahlak, pratik felsefenin temel ilkeleriyle ilgilenen ahlak metafiziğinin alanını oluşturur. Kant, tecrübi olabilecek ve antropolojiye ait her şeyden tamamen arındırılmış salt

rak da *a posteriori* olarak da bilemeyeceğimizi iddia eder; çünkü kendinde şeylere ait olanı bilemeyeceğimiz için a priori bilmekten bahsedilemeyeceği gibi *a posteriori* olarak da bilemezdik, çünkü kendinde şeylerin yapısının böyle bir bilgisi olanaksız olurdu (Kant, *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, s. 46-47).

79 "Die Physik wird also ihren empirischen, aber auch einen rationalen Theil haben; die Ethik gleichfalls; wiewol hier der empirische Theil besonders practische Anthropologie, der rationale aber eigentlich Moral heißen könnten. (Demek ki, Fiziğin bir hissî, bir de akılsal kısmı olacak; Etiğin de aynı şekilde; ama burada hissî kısma özel bir ad verilerek Pratik Antropoloji, akılsal kısma ise tam anlamda Ahlak denebilir.)" Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, A German-English Edition (çev. Mary Gregor, Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 4.

ahlak felsefesinin geliştirilebileceğini varsayar. Bu varsayımını tetikleyen işaretin de insanların sıradan anlayışlarındaki ödev ve ahlak yasası ideası olduğunu belirtir. Kant, ahlak felsefesine ilişkin varsayımını, ahlaka ilişkin sıradan aklın bilgisinden felsefi olana, oradan da ahlak metafiziğine ve son olarak da salt pratik aklın eleştirisine doğru ilerlemek suretiyle temellendirir.⁸⁰ Bizim araştırma konumuzun bir yönü Kant'ın pratik felsefesinde hüküm ve nesnellik olduğundan, ahlak felsefesi temellendirilirken takip edilen aşamaları izlemekten ziyade onunla mevzumuzu doğrudan ilgilendiren boyutuyla alakalı olacağız. Dolayısıyla buradaki temel sorularımız, Kant'ın pratik felsefesinde aklın pratik kullanımıyla verilen pratik hükmün –ki bu, ahlaki hükümdür– nasıl verildiği, kaynağında neyin bulunduğu ve nesneliliğinin nasıl sağlandığı sorularından müteşekkildir.

Kant'ın teorik felsefesinde hüküm vermede belirleyici yetinin müdrike olduğunu, aklın ise müdrikenin hükümlerini daha üst birliklerde toplama işlevinin bulunduğunu belirtmiştik. Kant'ın pratik felsefesi –ki burada söz konusu olan ahlak felsefesidir– bilme ile ilgili olmadığından pratik hüküm vermede etkin olan müdrike yetisi değil, akıldır.⁸¹ Çünkü buradaki düşünme faaliyeti, Kant tarafından pratik akıl olarak da adlandırılan ve karar verme kabiliyeti olan irade üzerinedir. Bu nedenledir ki *Salt Aklın Eleştirisi* ile *Pratik Aklın Eleştirisi*'nin *Analitiği*'nin alt bölümlerinin düzeni terstir. İkincisinde ilkelerden başlanarak kavramlara ve kavramlardan hislere gidilirken, teorik akılda hislerden başlanıp ilkelere gidilir. Tekraren ifade edecek olursak, aklın pratik kullanımının konusu iradedir ve akıl burada iradenin nesneliliğiyle ilgisi bakımından dikkate alınır.⁸² Bu sebepledir ki pratik hükme dair incelememiz akıl ile irade arasındaki ilişkinin açığa çıkarılmasına yöneliktir.

80 Kant, ahlak felsefesini temellendirirken tuttuğu yolu *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde açıklar. Bunu, Wood'un ifadesiyle belirtirsek şöyle yapar: “İlk önce kategorik emirlerin olduğunu ihtiyaten varsayar, sonra ikinci bölümde ilkelerinin ne olması gerektiğini araştırır. Daha sonra, üçüncü bölümde, akıllı varlıklar olarak bizim aslında böyle emirler olduğunu varsaymak zorunda olduğumuzu temellendirmeye çalışır. Böylece, ikinci bölümde ihtiyat kabilinden türetilen formüllerin geçerliliği tesis edilmiş olur.” Wood, *Kant*, s. 173.

81 Immanuel Kant, *Critique de la raison pratique* (çev. Luc Ferry, Heinz Wisman, Paris: Gallimard, 1985), s. 54-55.

82 Kant, *Critique de la raison pratique*, s. 126-128.

Pratik felsefesinin ilke ve kavramlarının kaynağı, Kant'ın teorik felsefesindekilerin aksine, tamamen akıldır; bunların en yüksek ilkeler olmalarını sağlayan değerlilikleri, kaynaklarının bu saltlığından kaynaklanır.⁸³ Ahlak yasasını koyan da bu salt kaynaktır. Ahlak yasası da kaynağı gibi salttır; çünkü ahlak yasası aklın kendi kendine koyduğu yasadır. Ahlak yasasının böyle konulması, Kant'ın pratik felsefesinin temelini oluşturur. Örneğin aklın pratik kullanımının tek nesnesi olan iyi kavramının değeri ahlak yasasına referansla belirlenir. İyi kavramı ahlak yasasının değil, ahlak yasası iyi kavramının zemininde bulunur.⁸⁴ Kant'ın yaşadığı dönemde, Walker'ın da ifade ettiği gibi, bazı düşünürler ahlak yasasının kökeninde ilahi iradeyi görürlerdi; bazıları da ahlak yasasının kökeninde aklın bulunduğunu kabul etmekle birlikte bu yasanın amacının ya şahsi iyilik ya da toplumun ortak iyiliği olduğunu belirtirlerdi.⁸⁵ Dolayısıyla her iki durumda da iyi kavramı, akıl tarafından tesis edilmiyor. Freydberg'in belirttiği gibi "İyi kavramı ahlaklılığın temeli ve amacı olarak ön varsayılyordu".⁸⁶ Oysa Kant açısından pratik felsefenin tek nesnesi olan iyi kavramı bizatihi akıl tarafından tesis edilir.

Ahlak yasası, yalnızca akıl tarafından üretildiğinden Kant'a göre tüm akıl sahibi varlıklar için geçerlidir. Bu da ahlak yasasının, karar verme kabiliyeti olan iradeyi belirlemesiyle mümkündür. Lakin insan gibi akli hissetme yetisi ile sınırlı varlıkların iradesi ahlak yasası ile tamamen belirlenemeyebilir. İradenin ahlak yasası tarafından tamamen belirlenip belirlenememesine göre de eylemlerin ahlaki bakımdan değeri farklılaşır. İradenin yalnızca ahlak yasası tarafından belirlenmesi, ödev (*Pflicht*) açısından belirlenme olarak adlandırılırken, bunun dışındaki belirlenmeleri eğilimler tarafından belirlenme olarak görülür. Eğilimler, arzulama yetisinin hislerle ilişkisinden doğduğundan,⁸⁷ bir çıkar ile ilgilidir. Genelde bu çıkar kişinin ben-sevgisinden (*Selbstliebe*)

83 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 50.

84 Kant, *Critique de la raison pratique*, s. 95-96.

85 Ralph Walker, *Kant: La loi morale* (çev. Ghislain Chaufour, Paris: Éditions du Seuil, 2000), s. 7.

86 Bernard Freydberg, *Imagination in Kant's Critique of Practical Reason* (Bloomington ve Indianapolis: Indian University Press, 2005), s. 79.

87 "Die Abhängigkeit des Begehrungsvermögens von Empfindungen heißt Neigung... (Eğilim, arzulama yetisinin hislere bağımlılığına verilen adır...)" Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 54.

kaynaklanır.⁸⁸ Kişi eylemini, bu çıkarı elde etmek amacıyla gerçekleştirildiği için, araçsallaştırır. Ödev ise Kant felsefesinde her türlü eğilimden bağımsız bizzat yasanın kendisinden dolayı eylemeyi buyuran bir zorunluluk getirir; çünkü “Ödev, yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur.”⁸⁹ Diğer bir ifadeyle “Ödev, eylemin pratik-koşulsuz zorunluluğudur.”⁹⁰

Ahlaklılık, Kant felsefesinde, nesneye eğilimden dolayı değil, ödevden dolayı icra edilen eylem için geçerlidir. Diğer bir ifadeyle, ahlaklılık eylemin yalnızca ödevin zemininde bulunan ahlak yasasına uygun olmasını değil, aynı zamanda ahlak yasasından dolayı gerçekleştirilmesini gerektirir; çünkü eylem rastlantısal olarak yasaya uygun olabilir, ama yasadan dolayı eylem yapılmamışsa, ahlaki olamaz.⁹¹ “Yasaya uygun olan, ama yasa uğruna olup bitmemiş her eylemin, yalnızca yasanın sözüne göre ahlakça iyi olduğu; ruhuna, niyetine göre ahlakça iyi olmadığı söylenir.”⁹² Böylece Kant'ın pratik felsefesinde, ahlakça iyi olması gereken eylemin, ahlak yasasına uygun olması yetmez aynı zamanda ahlak yasası uğruna yapılmış olması da gerekir.

Ödev'in yasaya duyulan saygıda temellenmesi, saygıyı herhangi bir duygu olarak düşünenler açısından sorun doğurur. Oysa Kant'a göre saygı (*Achtung*) düşünsel bir nedenin uyandırdığı bir duygudur ve bu duygu tamamen *a priori* bildiğimiz ve zorunluluğunu doğrudan doğruya kavrayabildiğimiz tek duygudur.⁹³ “Ödev kavramı, nesnel olarak, eylemin yasaya uygunluğunu isterken; öznel olarak, yani maksimleri bakımından da, iradenin yasayla belirlenmesinin tek yolu olarak, yasaya saygı ister.”⁹⁴

88 Kant, *Critique de la raison pratique*, s. 41-42.

89 “Pflicht ist die Nothwendigkeit einer Handlung aus Achtung fürs Gesetz.” Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 28.

90 “Denn Pflicht soll practisch-unbedingte Nothwendigkeit der Handlung seyn.” Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 78.

91 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 6-9.

92 “On peut dire de toute action conforme à la loi, mais qui n'a pas été faite pour la loi, qu'elle est moralement bonne seulement quant à la *lettre*, mais non quant à l'esprit (quant à l'intention).” Kant, *Critique de la raison pratique*, s. 105-106.

93 Kant, *Critique de la raison pratique*, s. 105-106.

94 “Le concept du devoir exige donc objectivement, de l'action, qu'elle soit conforme à la loi, mais subjectivement, de la maxime de l'action, du respect pour cette loi, en tant qu'unique mode de détermination de la volonté par celle-ci.” Kant, *Critique de la raison pratique*, s. 116-117.

Ödevde yani yasaya uygun eylemde bulunmuş olma ile ödevden, yani yasaya saygıdan dolayı eylemde bulunmuş olma bilinci arasındaki fark buna dayanır.

Yasaya saygıdan kaynaklanmayan mutluluk (*Glückseligkeit*), Kant'a göre, bir ödev değildir; çünkü mutluluğu hedefleyen her eylem, kendini araç durumuna indirger. Yine de Kant felsefesinde ödev ile mutluluk birbirini dışlamaz. Ödevde göre eylemek nihayetinde bir mutluluk temin edebilir, ama burada eylemin nedeni mutluluk değildir. "Mutluluk ilkesinin ahlaklılık ilkesinden böyle ayırt edilmesi, hemen ikisinin karşı karşıya konulduğu anlamına gelmez; salt pratik aklın isteği, kişinin mutluluğu murad etmesinden vazgeçmesi değil, yalnızca ödev söz konusu olduğu zaman mutluluğu hiç hesaba katmamasıdır."⁹⁵

Eylemlerimizi ahlaklılık açısından değerlendirdiğimizde ödevden dolayı yapılan eylemlerin Kant felsefesinde ahlaklı olarak görüldüğünü ifade ettik. Ödevin ise ahlak yasasına saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğu olduğunu belirttik. Buraya kadar ne olduğundan ziyade işlevi üzerinde durduğumuz ve açıklamalarımızın merkezinde bulunan ahlak yasasının artık teferruatlı analizini yapmamız gerekir. Çünkü bizzat ahlak yasasına odaklanmış bir çözümleme, ahlaki hükümlerin zemininin ne olduğunu göstermekle kalmayacak aynı zamanda bu hükümlerin nesneliliğinin nasıl sağlandığını da vuzuha kavuşturacaktır. Bu soruların cevabi araştırmasına geçmeden, emrin ne olduğuna ve Kant felsefesinde genel olarak kaç tür emrin bulunduğu, aralarındaki farkın ne olduğuna dair kısa bir açıklama yapmamız gerekecektir; çünkü Kant açısından ahlak yasası, Walker'ın da ifade ettiği gibi, "kategorik emir"den başka bir şey değildir.⁹⁶

Kant felsefesinde, "irade için zorlayıcı olduğu ölçüde nesnel bir ilkenin temsiline buyruk, aklın buyruğu, bu buyruğun formülüne de emir denir."⁹⁷ Emirler Kant'a göre ya hipotetik ya da ka-

95 "Cette *distinction* entre le Principe du bonheur et celui de la moralité n'est toutefois pas pour cela une *opposition* immédiate, et la raison pas pratique ne demande pas qu'on *renonce* à toute prétention au bonheur, mais seulement que, dès qu'il s'agit de devoir, on *ne le prenne point en considération*." Kant, *Critique de la raison pratique*, s. 131-132.

96 Walker, *Kant: La loi morale*, s. 7.

97 "Die Vorstellung eines objectiven Princips, sofern es für einen Willen nöthigend ist, heißt ein Gebot (der Vernunft) und die Formel des Gebots heißt IMPERATIV." Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 54-55.

tegorik olarak emrederler.⁹⁸ Hipotetik emirler, insanın ulaşmak istediği veya isteyebileceği başka bir şeye araç olarak mümkün bir eylemin zorunluluğunu ortaya koyarlarken; “Kategorik emir, bir eylemi kendisi için, başka herhangi bir amaçla ilgi kurmadan, nesnel, zorunlu olarak sunar.”⁹⁹

Kategorik emir veya ahlak yasası, Kant felsefesinde, tüm akıllı varlıklar için geçerlidir; çünkü bunun zemini pratik akıl olan iradenin kendisidir. Dolayısıyla söz konusu zorunluluk iradeye dışarıdan dayatılmış bir zorunluluk değildir. Bu zorunluluk, aklı iradenin kendisini belirlemesiyle ortaya çıkan bir nedenselliklerdir. Bu nedenselliğin adı Kant felsefesinde “özgür nedensellik”tir. İnsan gibi hissetme yetisi ile sınırlandırılmış akla sahip varlığın doğal nedensellikten özerk olması anlamına gelen bir nedenselliklerdir. Böyle bir durumda insan “pratik özgürlüğe” sahip olur. Biraz daha açacak olursak pratik özgürlük ile kastedilen, doğal ihtiyaçlardan kaynaklanan arzuların çekimine karşı koyabilme (negatif özgürlük) ve kendimize akıl yoluyla verdiğimiz ilkelere göre davranabilme (pozitif özgürlük) kabiliyetidir. Kant ahlak yasasının varlık zemininin pratik özgürlüğe sahip olmamıza, özgürlüğün bilincine varmamızın da ahlak yasasının bizde bulunmasına bağlı olduğunu söyler: “Özgürlük ahlak yasasının *ratio essendis*idir, ama ahlak yasası da özgürlüğün *ratio cognoscendis*idir. Ahlak yasası daha önce aklımızda açıklıkla düşünülmüş olmasaydı, özgürlük gibi bir şeyi (kendi içinde çelişme taşıyorsa bile) kabul etmekte hiçbir zaman kendimizi haklı göremezdik. Ama özgürlük de olmasaydı, içimizde ahlak yasasıyla hiç karşılaşamazdık.”¹⁰⁰

Ahlak yasası olan kategorik emrin, Kant açısından, ahlaki hükümlerin sağlam temelli ve tutarlı bütünler teşkil edebilmesi

98 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 56-57.

99 “Der categorische Imperativ würde der seyn, welcher eine Handlung als für sich selbst, ohne Beziehung auf einen andern Zweck, als objectiv-nothwendig vorstellte.” Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 56-57.

100 “... La liberté est sans doute la *ratio essendi* de la loi morale, mais que la loi morale est la *ratio cognoscendi* de la liberté. En effet, si la loi morale n'était pas d'abord clairement conçue dans notre raison, nous ne nous croirions jamais autorisés à *admettre* une chose telle que la liberté (quoique cette idée n'implique pas contradiction). En revanche, s'il n'y avait pas de liberté, la loi morale ne saurait *nullement être rencontrée* en nous.” Kant, *Critique de la raison pratique*, s. 20.

için tek olması gerekir. Lakin o, bu tek ilkeyi, üç değişik açıdan mülâhaza eder ve birbiriyle ilişkili üç farklı formülasyonla dile getirir. Bunların ikisi için, söz konusu formülü “görüyü daha yakın” hâle getireceği ve formülün uygulanmasını kolaylaştıracağı varsayılan birer varyantını da verir.¹⁰¹ Genelde Evrensel Yasa Formülü (EYF) olarak adlandırılan birinci formülasyon “*Sadece, aynı zamanda evrensel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre hareket et*”¹⁰² şeklinde ifade edilir.¹⁰³ Kendinde Amaç Olarak İnsanlık Formülü (İF) olarak adlandırılan ikinci formülasyon “*Öyle hareket et ki, senin ya da başkasının şahsında insanlığı asla sadece bir araç olarak değil, aynı zamanda daima bir amaç olarak kullanabilesin*” şeklinde ifade edilir.¹⁰⁴ Özerklik Formülü (ÖF) olarak adlandırılan üçüncü formülasyon “*... evrensel yasa koyucu irade olarak her akıllı varlığın iradesi ideası...*”¹⁰⁵ veya “*Sadece, tercihinin maksimleri aynı iradede evrensel yasa olarak içerilecek şekilde tercihte bulun*” şeklinde ifade edilir.¹⁰⁶ Ahlak ilkesini, Wood’un ifadesiyle “EYF sadece *formu* bakımından, İF ona itaat etmemizi akli olarak teşvik eden *değer* bakımından, ÖF *yetkesinin* zemini bakımından mülâhaza eder.”¹⁰⁷ Kant şarihleri arasında bu üç ana formülasyonun, aslında tek bir ilkenin farklı ifadeleri olduğunu belirtmekle birlikte bunlardan birinci formülasyonun mu yoksa ikincisinin mi diğerlerinin zemininde bulunduğu tartışma konusudur. Örneğin Guyer ve Wood, “Kendinde Amaç Olarak İnsanlık Formülü’nün (İF)” diğer ikisinin zemininde bulunduğunu iddia ederler.¹⁰⁸ Buna da gerekçe olarak İF’nin yasaya itaat etmemizi teşvik eden bir değere sahip olması-

101 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 101-102.

102 Bu formülün varyantı olan ve Doğa Yasası Formülü (DYF) olarak adlandırılan formülasyon “*Hareketinin maksimi, sanki senin iradenle bir evrensel doğa yasası olacakmış gibi hareket et*” şeklinde ifade edilir. Bkz. Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 70-71.

103 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 70-71.

104 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 86-87.

105 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 90-91.

106 Üçüncü formülün varyantı olan ve Amaçlar Alemi Formülü (AAF) olarak adlandırılan formülasyon “*Sadece mümkün bir amaçlar âleminin evrensel olarak yasa koyucu üyesinin maksimlerine uygun hareket et*” şeklinde ifade edilir. Bkz. Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 106-107.

107 Wood, *Kant*, s. 173.

108 Paul Guyer, *Kant* (London ve New York: Routledge, 2006), s. 191; Allen Wood, *Kant’s Ethical Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 37.

nı gösterirler. Temelde bir olan ahlak yasasının bizim araştırmamızı ilgilendiren boyutu ahlaki hüküm vermede nasıl kullanıldığıdır. Dolayısıyla bu iki formülasyonun hangisinin ahlak yasasını layıkıyla ifade ettiği tartışmasına girmeyeceğiz. Fakat ahlaki hükümlerin ahlakiliğini değerlendirirken her iki formülasyonu da dikkate alacağız.

Yukarıdaki formülasyonlar ahlak yasası dediğimiz kategorik emrin ifadeleri olduğundan, kategorik emir, hüküm veya değer vermenin bir ilkesi olarak kullanılırken bu formüllerin nasıl rol oynadığını görmeye çalışalım. Kategorik emrin, failin etkisiyle değil, failin niyetiyle ilgili olduğunu belirtmiştik. Niyet de failin failinin maksimi¹⁰⁹ olduğundan, öncelikle failin maksimini üretmesi gerekir. Yani onun, ne yapmak istediğini, hangi amaç için yapacağını doğru şekilde betimleyen öznel ilkeyi formüle etmesi gerekir. Daha sonra kategorik emir ile failin maksimi arasındaki ilişki ahlaki açıdan değerlendirilebilir.

EYF'i (veya varyantı olan DYF'i) ahlak yasasının temel formülasyonu olarak alacak olursak, failimin maksiminin genel bir yasa olmasına dikkat etmem gerekir. Aksi takdirde ahlaki açıdan o maksim reddedilir. Red maksimin bana veya başkalarına zarar vereceğinden dolayı değil, mümkün bir genel yasamada ilke olarak yer almaya uygun olmadığındandır.¹¹⁰ Bunu Kant'ın verdiği örneklerin birisi üzerinden görmeye çalışalım. Örneğin borç para almak zorunda olan biri, borcu ödemeyeceğini bildiği hâlde sonra ödeyeceğine dair söz vermezse kimsenin ona borç para vermeyeceğini bilir. Bu sebeple borcunu ödeyeceğine dair söz verir. Bu eylemin maksimi şöyle olur: *Paraya ihtiyacım olduğunu düşündüğüm zaman, borç alırım ve hiç ödemeyeceğimi bildiğim hâlde, onu ödeyeceğime dair söz veririm.* Test edilmesi gereken soru "Böyle bir maksim genel bir yasa olabilir mi?" sorusudur. Kant'a göre böyle bir maksim kendi kendisiyle çelişeceğinden bir yasa olamaz; çünkü "Zor durumda olduğunu düşünen herkes,

109 "Maxime ist das subjective Princip des Wollens; das objective Princip (d.i. dasjenige, was allen vernünftigen Wesen auch subjectiv zum practischen Princip dienen würde, wenn Vernunft volle Gewalt über das Begehrungsvermögen hätte,) ist das practische Gesetz. (Maksim, murad etmenin öznel ilkesidir; nesnel ilke [yani akıl arzulama yetisine tam egemen olsaydı, bütün akıl sahibi varlıklar için öznel olarak da pratik ilke işini görecektir] ise, pratik yasadır.)" Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 28. Ayrıca bkz. Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 420.

110 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 34-35.

tutmama niyetiyle, kafasına eseni yapmaya söz verebilir” gibi bir yasanın genelliği, kimse kimsenin söz verdiği inancından, söz vermeyi olanaksız kılar.¹¹¹ Dolayısıyla maksimde ifade edilen hüküm, ahlaki bir hüküm olamaz.

İF’yi ahlak yasasının temel formülasyonu olarak göreceksak, eylemin insanlığı araçsallaştıracak bir maksime sahip olmaması gerekir. Ahlak yasasının bu formülasyonunun uygulamasını da yukarıda verdiğimiz örnek üzerinden görmeye çalışalım. Başkalarına yalan yere söz vermeye niyetlenen, başka bir insanı sırf araç olarak kullanmak istediğini, diğer insanın amacı kendinde taşımadığını hemen görür. Çünkü böyle bir söz vermek suretiyle amaçlarım için kullanmak istediğim insan, ona davranış tarzımı muhakkak ki uygun görmez, dolayısıyla bu eylemin amacını kendisi taşıyamaz.¹¹² Görüldüğü üzere, aynı örneği İF formülüne referansla test ettiğimizde de maksimdeki hükmün, ahlaki bir hüküm olmadığını görürüz. O hâlde eylemin öznel ilkesi olan maksimde ifade edilen hükmün ahlaki olup olmadığının zemini, nesnel ilke olan pratik yasada veya ahlak yasasında dile getirilen hüküm ile maksatlarının aynı olup olmamasıdır. O hâlde *sınırlandırılmış* akla sahip her bir varlığın, eylemlerinde kendisine göre fiilini icra ettiği öznel ilke olan maksimin, akıl sahibi *her* varlık için geçerli olan kategorik emre uygun olup olmadığını dikkate alması gerekir.¹¹³

Kategorik emir, Kant felsefesinde maksim tarafından dikkate alınacak bir içerik değil, biçim sunuyor. Bu her iki formülasyon için de geçerlidir. “*Sadece, aynı zamanda evrensel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre hareket et*” formülü, failin fiiline bir içerik tayin etmiyor, sadece onun maksiminin neyi gözetmesi gerektiğine dair bir çerçeve sunuyor. “*Öyle hareket et ki, senin ya da başkasının şahsında insanlığı asla sadece bir araç olarak değil, aynı zamanda daima bir amaç olarak kullanabilesin*” formülü de benzer şekilde maksime içerik değil *değer* bakımından gözetilmesi gereken bir biçim sunuyor. Dolayısıyla bir içeriğe sahip olan maksimin, içerik tayin etmeyen kategorik emrin biçimini dikkate alarak içeriğini belirlemesi gerekir. Tabii ki burada maksimin içeriğinin yok edilmesi dile getirilmemektedir, kastedilen “maksimin içeriğinin kalabileceği, ama bu içeriğin maksimin ko-

111 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 72-73.

112 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 86-87.

113 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 68-69.

şulu olmamasıdır";¹¹⁴ aksi takdirde maksim yasa olmaya elverişli olmaz.¹¹⁵ Örneğin içerik, benim mutluluğum olsun. Kendi mutluluğum, ancak bu mutluluğumda başkalarının da mutluluğu kapsanabiliyorsa, pratik yasa olabilir.

Kant'ın pratik felsefesinde yasa koyucu biçim, maksimde taşındığı kadarıyla, iradenin bir belirlenme nedenini oluşturabilecek tek şeydir.¹¹⁶ Yasadan dolayı yapılan bir eylem, ahlaksal değerini, onunla ulaşılabilecek amaçta yani içerikte bulmaz, onu yapmağa karar verdikten maksimde bulur; dolayısıyla bu değer, eylemin nesnesinin gerçekleşmesine değil, arzulama yetisinin bütün nesnelere ne olursa olsun, eylemi oluşturan iradenin yalnızca ilkesine yani biçime bağlıdır.¹¹⁷ Dolayısıyla irade, biçimsel olan *a priori* ilke ile içerikli olan *a posteriori* güdüler arasında durur; orada karar verebilmesi için bir şey tarafından belirlenmesi gerekir. Eğer biçimsel olan *a priori* ilke yani kategorik emir, herhangi bir arzu nesnesine başvurmaksızın iradeyi belirlerse, onu *a priori* olarak belirler. İrade *a posteriori* olarak yani arzu nesnelere temsiline eşlik eden zevk ve acı güdülerini belirlerse, o zaman ampirik olarak belirlenir. Dolayısıyla irade kategorik emir tarafından belirlendiğinde, eylemin maksimi her akıllı varlık için geçerli olacağından ahlaki bir hüküm değeri kazanırken; irade, ampirik olarak belirlendiğinde, eylemin maksimi yalnızca o eylemi gerçekleştiren için geçerli olacağından ahlaki hüküm olarak görülemez.

O hâlde Kant, ahlaki yükümlülüğün zeminini, insanın doğal yapısında ya da içinde bulunduğu dünyanın koşullarında değil, doğrudan doğruya salt akıldan kaynaklanan ahlak yasasında bulur.¹¹⁸ Bu yasanın iradeyi belirlemesiyle, failin fiilinin maksiminde ifade edilen hüküm ahlaki hüküm değerini kazanır. Ahlaki hükmün nesneliliği de akıllı varlığın karar verme kabiliyeti olan iradenin maksiminin, kaynağı akıl olan ahlak yasası tarafından belirlenmesi suretiyle tüm akıllı varlıklar için zorunlu olarak genel geçer olmasıyla sağlanır.

114 "Ainsi, la matière de la maxime peut certes subsister, mais elle ne doit pas en être la condition..." Kant, *Critique de la raison pratique*, s. 58-59.

115 Kant, *Critique de la raison pratique*, s. 58-59.

116 Kant, *Critique de la raison pratique*, s. 51-52.

117 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 26-27

118 Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, s. 6-7.

Sonuç

Bu çalışmada Kant'ın, aklın teorik kullanımını mevzu edinen teorik felsefesi ile pratik kullanımını mevzu edinen pratik felsefesinde hüküm ve nesnelliği inceledik. Hüküm vermekle temsilleri bir bilinçte birleştirmeyi, bununla da düşünmeyi kasteden Kant, teorik felsefesini bilmeye yönelik düşünme faaliyeti, pratik felsefesini de eylemeye yönelik düşünme faaliyeti olarak belirler. Bu itibarla Kant'ın teorik felsefesinde hüküm vermenin bilme faaliyeti ile ilişkili olduğunu, nesnelliğin ise bilginin nesnelliği ile alakalı olduğunu ifade ettik ve bilgi analizine giriştik. Öte taraftan pratik felsefesinde de hüküm vermenin eylemi gerçekleştiren karar vermesiyle yani irade ile ilişkili olduğunu, nesnelliğinin de bu iradeyi belirleyen zeminle alakalı olduğunu ifade etmek suretiyle, iradenin karar vermesinde ne türden ilişkilenecekler içerisinde bulunduğu analizini yaptık.

Bilgi üzerine yaptığımız analizin sonucunda Kant'ın ancak nesne tesis edilmek suretiyle bilginin oluşabileceğini iddia ettiğini gösterdik. Nesnenin tesis edilmesinin Kant'ın üçlü sentez dediği aşamalar vasıtasıyla gerçekleştirilebileceğini belirttik. Bu üçlü sentezde muhayyilenin, hissetmenin formu olan uzay ve zaman salt görülerinin çeşitliliği ile bunlarda zuhur eden ampirik görülerin çeşitliliğini edinme sentezi vasıtasıyla tuttuğunu, sonrasında bunları yeniden ürettiğini ve müdrikenin kavramları altına getirerek hüküm vermek suretiyle nesneyi tesis ettiğini gösterdik. Nesnenin tesisinde belirleyici olanın müdrikenin kategorileri olduğundan ve bunların her hüküm verende bulunduğu hareketle, hükmün nesnelliğinin bu yetinin belirleyiciliğinden kaynaklandığını ifade ettik.

Eyleme karar veren iradenin karar vermesinde Kant felsefesine göre nelerin etkili olabileceğine yönelik incelemede ise ahlaki hükmün zemininde yalnızca kategorik emrin veya ahlak yasasının bulunduğu tespit ettik. Bunun da eylemin öznel ilkesi olan maksimde ifade edilen hükmün maksadının, ahlak yasasının formülasyonlarında kastedilen ile kesişmesiyle mümkün olduğunu gösterdik. Ahlak yasasının, maksime bir içerik sunmaması ve yalnızca biçim vermesi hasebiyle de ahlaki hükmün nesnelliğinin sağlandığını ifade ettik.

Abstract

Judgement and Objectivity in Kant's Theoretical and Practical Philosophy

This article aims to explain the judgement and the foundations of its objectivity with reference to Kant's both theoretical philosophy, which focuses on theoretical reason and his practical philosophy that focuses on practical reason. Because adjudication is related to knowing and the objectivity of judgment is related to the objectivity of knowledge in his theoretical philosophy, we will try to explain what theoretical judgment is and how its objectivity can be maintained in terms of the conditions and limits of the human being's ability to know. In the practical philosophy of Kant, because adjudication is related to the actor's will that is associated with decision-making, and the objectivity of judgment is related to the context of determining of the will, we will examine what practical judgment is and how its objectivity can be maintained by analyzing that what kinds of relations the will enter into for decision-making.

Keywords: Judgment, Objectivity, Synthetic A Priori Knowledge, Maxim, Categorical Imperative, Duty.